

fórum

PÁL DÁNIEL LEVENTE

Tervezettség és demokratizálódás

AVAGY AZ ÁTALAKULÓ MEDIALITÁS BÁJA

Két út, két folyamat

Egy-másfél évtizeddel ezelőtt mindenki, ideértve az irodalmi/kulturális élet tagjait is, elkezdte felfedezni az online világot, elkezdte megválaszolni – jól, jobban vagy legalább valahogy – az interneten való megjelenés és jelenlét kérdéseit. Körülbelül mostanában egy táblagépekre, okostelefonokra, illetve e-könyv olvasókra (azaz mobil eszközökre) épülő hasonló változás vette kezdetét. Ennek fontos – és elméleti szempontból sem elhanyagolható tanulságokkal kecsegtető – része, hogy szinte gyökereiben átalakul az írás és szerkesztés, azaz a szöveg létrehozása, valamint a tartalom megjelenítése – azaz az olvasás és interpretáció (kultur)technikája. Ezzel párhuzamosan zajlik egy másik, nehezebben dekódolható mediális átalakulás is: a szöveg idő-tér koordinátáinak, ha nem is felcserélődése, de radikális megváltozása. Ezek folyamatos, apró tünetekben felfejthető kölcsönhatása érdemes a figyelemre – egyrészt egy tudományos kontextusban, másrészt egy médium létrehozása és fejlesztése során. Két út kínálkozik az előadó vagy egy rövid esszé író előtt. Az első, hogy minden folyamatot megértet, a második, hogy megoszt néhány (fejlesztés alatt álló) víziót. Jelen esetben az utóbbit választanám, az előbbire doktori disszertációmban egy nagyobb ívű kísérletet teszek egy-két éven belül.

Az egyszerűség kedvéért az elméleti megalapozottságot adják a kultúrtechnikák, azaz az írás és olvasás műveleteivel foglalkozó és azokat leíró „diszciplínák”, melyeket például Descartes-tól kezdve egészen Friedrich Kittlerig sokan és sokféleképpen felfejtettek, kibontottak. Ha így tekintünk az írható és olvasható világra, két folyamat figyelhető meg egy-egy új technológiai vagy legalábbis technikai megalapozottságú paradigmaváltás után: a *demokratizálódás* és a *tervezettség* – és ez ugyanúgy igaz a nyomdatechnika fejlődéstörténetére, mint ahogy legutóbb az informatika az élet minden más területe mellett a szöveget is nagymértékben átformálta megjelenésében, újabb és újabb szabadalmak, trendek követik egymást. De nézzük, mit is jelentenek ezek.

A *KULTer.hu* és a József Attila Kör által Debrecenben március 29-30-án szervezett, online kulturális folyóiratok kérdéseivel foglalkozó II. KULTműhelyek Országos Konferenciáján (KULTOK II) elhangzott előadások szerkesztett szövegei.

A demokratizálódás a hozzáférés egyenlőségének – mely hol elsődlegesen teoretikusan létezik, hol inkább a gyakorlatban ismerhető fel – tulajdonképpen az internet születésétől fogva jelen lévő és egészében elérhetetlen ideája is, melyben a kultúrtechnikák szerepe a hozzáféréshez szükséges eszköz birtoklása mellett az eszközhasználat elsajátításában nyilvánul meg, ez pedig bizonyos értelemben egyfajta analfabetizmus levetkőzése érdekében folytatott folyamatos önképzés és kísérlet.

Ha egy metafora távolából indulunk, feltehető a demokratizálódás horizontjáról is a kérdés, hogy mire van szükségünk az írás-olvasáshoz, vagy tágabban véve: a szövegműveletekhez. A „hagyományos” írás-olvasáshoz három tényezőre: írni-olvasni tudásra, kíváncsiságra és fényre. E három dolog nélkül nem létezhet írott és olvasható kultúra, tudás stb. – és ha felszínesen vagy mélyen e három koordinátatengely mentén vizsgálódunk, akkor azt látjuk, hogy az írás-olvasás ezek mentén vált egyre elterjedtebbé, egyre demokratikusabbá. Gondoljunk csak bele, kiragadott példákkal – hiszen jelen szövegben talán elég ennyi –, hogy milyen állomása-it lehet találni e „folyamatoknak”.

Az írni-olvasni tudás egyrészt titkos (különböző egyházaktól sem független) tudományból vált az anyanyelv elsajátítását követő első tananyagká. (Zárójelben: itt említhető meg a fordítás sokezer éves története, a latin nemzeti nyelvekre cserélése, de olyan „apróságok” is, mint pl. Atatürk latin betűs reformja vagy a különböző szociális szempontokat sem nélkülöző könyvtámogatási és könyvadományozási projektek.)

A kíváncsiság ennél emberibb, nagyon is emberi szempont, talán illik ide Vörösmarty Mihály sora: „Ment-e / A könyvek által elébb a világ?” (*Gondolatok a könyvtárban*). Azaz hiába annyi összegyűjtött írott tudás, hiába a betűk ismerete, ha nincs érdeklődés, a kéz nem a könyv után nyúl, a szem nem a szövegre tapad. Minden kesergés helyett így is demokratizálódást látunk, folyamatos terjedést és bizonyos értelemben disszeminációt. Technikai-technológiai oldalról (a könyvnyomtatás megjelenése, egyre szélesebb körű – és egyre olcsóbb gyártással dolgozó – elterjedése) és médiumtörténeti oldalról is (egyre olcsóbb és hozzáférhetőbb könyvtárak, egyre szélesebb körű kereskedelem, de itt említhetjük meg a nyomtatott szöveg más megjelenési formáit is: újságok, napilapok, szóróanyagok) azt látjuk, hogy ezek a hatalmas rendszerek élnek, fejlődnek és a saját fennmaradásuk érdekében mindent bevetnek az írás-olvasás fenntartásáért, demokratikusabbá tételéért.

És a fény... Igen, a fény! Hiába a betűk ismerete és hiába a kíváncsiság, ha egy sötét éjjeli órán ellobban az utolsó gyertya. Ám a világítástechnika fejlődése is – ismétlem, nagyon leegyszerűsítve – csak e demokratizálódást segíti: a nappalok és éjszakák váltakozása elleni jelentős számú szabadalommal és beruházással történő tevékenységek sorozata mára már ott tart, hogy egy háztartás havi néhány ezer forintból fenn tudja tartani a kultúrához való hozzáférés non-stop állapotát, legalábbis a fejlett világban (ehhez kapcsolódó metaforák: „sötét középkor”, „felvilágosodás”, „fényes elméjű”, „sötét”=buta stb.).

A digitális szövegműveletekhez szintén három tényezőre van szükség: írni-olvasni tudásra, kíváncsiságra és elektromos áramra. Ezek az „analóg” olvasás modelljeire épülnek rá, de azokhoz képest mindenképpen kiegészítésre szorulnak. Az írni-olvasni tudás „itt” már nemcsak a betűk ismeretét feltételezi, hanem a megfelelő eszköz (protézis) használatának jobb-rosszabb elsajátítását is, legyen az egy gép (pl. laptop, tablet, e-könyv olvasó) vagy egy szoftver/felület (pl. Open Office, Facebook). E tudás nélkül nem jöhet létre, nem valósulhat meg sem az írás, sem az olvasás mint művelet, az ezekről szerzett tudás valahogy beépül az írás- és olvasástudásba, annak szerves és nélkülözhetetlen – elégséges és szükséges – részét fogja képezni (*ld. később: tervezetség, ill. edukáció*).

A kíváncsiság alapja ugyanaz: egyfelől valami emberi igény, másfelől a szolgáltatók nagyon is embertelen terjeszkedése (egyre olcsóbb készülékek, mobilnet stb.), mégis egy nagyon fontos különbséggel: amíg az „analóg” fázisban a tudás volt a középpontban, a digitális fázisban az információ kerül előtérbe. A tudás megszerzésének táplálkozás-metaforikáját („csak úgy falja a könyveket”) és a sötét érkeztével vagy a könyv becsukása utáni, a befejezettséghez társítható jóllakottság-érzetet („csurig vagyok”, „tele a fejem”) és kellemes elégedettséget felváltotta az örök éhezés vagy a folyamatosan gerjesztett örök éhségérzet (vö. „információéhség”): hiszen nincsen végpont. A hypertext mindig valahová továbbmutat (szoftver oldal), az eszköz pedig mindig velünk van (hardver oldal): ha eminens felhasználó vagyok, akkor amint kikapcsolom az asztali gépemet, és elindulok, vagy álomra hajtanám a fejem, azonnal vidám füttyökkel fog értesíteni a nálam lévő okostelefon, ha a beállított csatornáimon valamiféle aktivitás van – ez pedig persze azonnali kíváncsiságot szül...

Végül ott az elektromosság, az elektromos áram. Ha nincs fény, a kultúra hozzáférhetetlen, viszont a természet ciklikusságának köszönhetően újra és újra új nap virrad, újra és újra hozzáférhető lesz a szöveg. Ha nincs áram, a kultúra (természetesen csak a digitális kultúra) halott, mert hozzáférhetetlen: és mivel emberi „teremtény” (szemben a fény-sötétség váltakozásának isteni teremtettségével vagy természeti-kozmosz eredetével), ezért nincsen remény a visszatértére, pláne a ciklikusságára. (Jogos megjegyzés lenne itt a különböző alternatív energiaforrások lehetőségeinek párbeszédbe hozása.) De kevésbé apokaliptikus szemmel is igaz ez: ha lemerül a készülékünk akkumulátora, akkor bizony bezáródott a kultúrához vagy az információhoz vezető ajtónk. Vagy például (amikor találkozik a kulturális demokratizálódás a politikai demokratizálódás igényével): az egyiptomi forradalom Twitter- és Facebook-kommunikációjára úgy reagált a kormányzat, hogy először „lekapcsolta” a netet (reakció: műholdas elérés és a régi betárcsázós modemek újra bekapcsolása – azaz a protézisek cseréje az információhoz való hozzáférés fenntartása érdekében), majd lekapcsolta az áramot – és ekkor elszabadult a pokol. Zárójelben: a lefedettség (Egyiptom: 30%, Törökország: 80%) miatt sokkal intenzívebb jelenlegi török „forradalom” első napjaiban is többször felmerült a kormányzat részéről, hogy egyes – nagyon kritikus – negyedeket egyszerűen lekapcsol az elektromos hálózatról, ez végül nem történt meg, talán éppen azért, mert időben eszébe jutott valakinek az egyiptomi példa.

Tervezettség

A tervezettség az „úgy lehet használni, hogy nem szükséges érteni” gondolata: tervezett rendszerekben mozgunk (az operációs rendszertől kezdve a közösségi timeline-on, a szövegszerkesztő és -tördelő programokon át a könnyen, gyorsan, egyszerűen használható honlapmotorok adminfelületeinek kódjaiig), és a valakik által optimalizált rendszerekben létrehozunk mondanivalónkat, teszünk, amit teszünk – de nem feltétlenül értjük. (Egyszerű analógia, ami talán minden magyarázat helyett állhat itt: a fényképezőgép és a fotós esete.)

Erre a különbségtételre mutat rá más oldalról Gilbert Ryle is *A szellem fogalma* című művében, amikor különbséget tesz a „tudni hogyan” és a „tudni mit” között – a kultúrtechnikák megértéséhez itt elég annyi, hogy tulajdonképpen ezt a komplexitást redukálják, hiszen a természetes mögött az emberi vagy humán kultúrában mindig (de legalábbis az esetek igen jelentős részében) ott van a mesterséges, amire a természetes épül. A szöveg mögött is ott van a kód.

Walter J. Ong szerint az írás egy interiorizált technológia (tulajdonképpen az olvasás is az): egy viselkedési szabály elsajátítása szükséges műveléséhez. MASHOGY ÍRUNK KÉZZEL (különböző típusú tollakkal), és MASHOGY ÍRTUNK ÍRÓGÉPPEL (lásd például Kertész Imre vagy José Saramago vonatkozó írásait, naplóbejegyzéseit), megint MASHOGY SZÁMÍTÓGÉPPEL VAGY ÉRINTŐKÉPERNYŐS MOBIL ESZKÖZZEL (telefon vagy tablet) – miközben természetesen másképp is olvasunk ezekről a különböző felületekről. Ha akarjuk, akkor ennek mentén tudunk különböző paradigmákat tanulni (a teoretikus mesterkéeltségével kreálni), azokat apróbb alparadigmákká osztani stb., míg egy nagy rendszertanhoz nem jutunk, mely térben és időben egyaránt kiterjedt. Az egyszerűség kedvéért most csak három időben egymás után következő (csak minimális részben evolúciós logikájú), de egymás mellett folyamatosan élő és fejlődő paradigmát hoznék jelen szöveg terébe: analóg (papír), digitális online és digitális mobil.

Sybille Krämer ezt a jelenséget azzal a gondolattal ragadja meg, hogy állítja, ha megjelenik egy kultúrtechnika, akkor megjelenik a lehetőségek széles választéka is, hogy egy előzőre reflektáljunk. Elég csak megemlíteni, mennyi írás és gondolat (foszlány) született magáról az írásról és az olvasásról, vagy a nyomtatott szövegről (a könyvről, az újságról stb.) mint médiumról akkor és azóta, hogy megjelent és rohamos tempóban fejlődni kezdett a számítógép és/vagy az internet. A jelenség hasonló, de kvalitatív szempontból kevésbé termékeny a mobil eszközök térhódítása kapcsán. Ha ennek oka egyszerű, akkor talán az, hogy az író, gondolkodó, filozófálgató értelmiség lassabban tette és teszi magáévá – elsősorban kultúrtechnikai szempontok szerint – a mobil eszközök bármelyikét (most csak egy művet említenék, Maurizio Ferraris *Hol vagy? – A mobiltelefon ontológiája* című 2005-ös könyvét). Amellett viszont nem mehetünk el szó nélkül, hogy ez a technikai „forradalom” az, ami éppen zajlik, s amelynek egyszerre jellemzője egy médiumtechnikai (technológiai) és egy médiatechnikai (kultúrtechnikai) innováció, mindkettő ergonómiai dimenzióit (a fókuszált célcsoport feltételezett és/vagy feltérképezett igényeinek megfelelően létrehozott termék gyártásának szempontrendszerét) is beleértve.

Ha a fentebb felvázolt közegben – ellépve a tudományos spekulációktól – egy médium létrehozását és fejlesztését helyezük középpontba, akkor bizonyos szempontokat mindenképpen figyelembe kell vennünk. Ezek egyike (a közegtől függő fontossággal és hangsúlyossággal) a megfelelő ergonómia (tervezettség) esetén a célközönség edukációja (a demokratizálódás lehetőségének megteremtése), azaz az átállás fokozatossága, melyet a legegyszerűbben érzékenyen és folyamatosan karbantartott ún. „user scenárió”-k formájában érdemes elképzelni és megjeleníteni (pl.: ha így tervezem a terméket, akkor erre ilyen és ilyen reakciók érkezhetnek, ezért...). Nem érdemes olyat fejleszteni technológiailag, amit a kultúrtechnikákat nyitottan és kísérletező kedvvel használók nagy része nem ért, ezek meddő és önmagukért való „l’art pour l’art geek” kezdeményezések.

Ezzel szemben az edukáció – mobil eszköznél vagy a HTML5-nél ez még hibridebb eljárások sorozata, mint a digitális forradalom után – során lassan és fokozatosan kondicionálni kell a célközönséget egy-egy új termék használatára (tervezettség). Ha a termék valóban jól időzítve kerül nyilvánosság elé és jól ütemezve együtt fejlődik a közönség igényével, akkor az adottságaitól függő lehető leghatékonyabb körben el fog terjedni (demokratizálódás), mint annak idején az „analóg” írás és olvasás kultúrtechnikája is.

SMILÓ DÁVID

A hálózati kultúra hullámai

A hazai internet-hozzáférés szélesedésével a kultúra és a társadalom minden szegmensét elérte az úgynevezett blogbumm. Ez szorosan összefüggött az azóta is piacvezető magyar blogszolgáltatók megjelenésével. Néhány év leforgása alatt technikai, gazdasági, irodalmi és hírblogok árasztották el a magyar internetet. Elkerülhetetlen volt, hogy az addig javarészt az önkormányzatok, a lakossági fórumok és az építésszek zárt és félig nyitott fórumain zajló diskurzus kiszabaduljon szűkös keretei közül és a városról, építészetéről való beszéd mindenki számára elérhetővé, értelmezhetővé és kommentelhetővé váljon. Több száz blog és azokon keresztül több száz blogger kezdett el komolyan foglalkozni a városi terek állapotával, az önkormányzati döntések átláthatóvá tételével, vagy csak egyszerűen a minket körülvevő épületek bemutatásával. Amikor ez a folyamat lejátszódott – 2005 és 2007 környékén –, párhuzamosan a kultúra egyéb területein zajló változásokkal együtt, még úgy látszott, hogy az offline felől az online felé haladnak majd a tartalomszolgáltatók. Ez az építészeti témájú blogok esetében talán fokozottan igaznak tűnt. Ezek esetében téglából, kőből, betonból, azaz tényleges fizikai anyagokból álló tartalom került fel az internetre és kapott egy már csak a digitális térben létező értelmezést, ellentétben az irodalommal, amely esetében nem csak a közvetítés